

SE ÅLDERN FATABUREN

SE ÅLDERN

FATABUREN

2015

2015

SE ÅLDERN

Red. Anders Carlsson

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN – Nordiska museets och Skansens årsbok – är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

NORDISKA MUSEET

SKANSEN

Fataburen 2015

Nordiska museets förlag

Box 27820

115 93 Stockholm

www.nordiskamuseet.se/förlag

www.nordiskamuseet.se/fataburen

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Anders Carlsson

Bildredaktör och bildbehandling Karolina Kristensson

Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon

Översättning Alan Crozier

Omslagsfoto »Fotografens dotter Tove dansar med sin farfar i trädgården.«

Foto: Sten Didrik Bellander, © Nordiska museet (NMA.0056089).

Pärmens insida Foto: Erik Liljeroth, © Nordiska museet (NMA.0029567).

Tryckt genom Italgraf Media 2015

ISSN 0348 971 X

ISBN 978 91 7108 577 1

Kampen för kvinnlig rösträtt föregicks av ett antal jämställdhetsreformer under 1800-talet. En av de viktigaste var införandet av en kvinnlig myndighetsålder, som genomfördes etappvis under 1800-talets andra hälft – för ogifta kvinnor.
Foto: Anna Backlund, Nordiska museet (NMA.0032617).

Makt och myndighet

Om åldersgränser och kvinnors rättigheter

ANN-SOFIE ANDERSSON är doktorand i historia vid Göteborgs universitet.

I Sverige blir man myndig när man fyller 18 år, utan förbehåll. Det är enbart åldern som avgör när man får bestämma över och företräda sig själv och ingå civilrättsliga avtal. Men så är det inte överallt, och så har det heller inte alltid varit i Sverige. Historiskt sett har kvinnor inte haft någon myndighetsålder alls, och Sverige var de facto ett av de sista länderna i Europa som införde en sådan på 1800-talet. På andra håll existerar inskränkningar i myndighetslagen fortfarande. Att till exempel ta banklån, studera på universitet eller åka utomlands, utan godkännande från en manlig förmyndare, är inga ovillkorliga och globalt spridda rättigheter.

I den här artikeln ska jag redogöra för hur det gick till när svenska kvinnor fick en myndighetsålder under andra hälften av 1800-talet – för de argument som användes i den halvsekellånga riksdagsdiskussion som fördes i frågan från 1800-talets början. *Myndighet* är ett komplext begrepp som dessutom är föränderligt i både tid och rum. Men kärnan är makt – makt att bestämma över sig själv.

Kön och civilstånd

I gamla svenska lagtexter uttrycktes civilrättslig myndighet ofta med frasen »rätt att sig sjelf och sitt gods förvalta«. Vem som har kunnat bli myndig genom historien har varierat, men också åldern har haft betydelse. I början av 1600-talet var myndighetsåldern för män enligt gällande lag 15 år, men denna höjdes sedan till 21 år i början av 1700-talet. Kvinnor hade ingen myndighetsålder, utan det var i stället civilståndet som avgjorde makten över den egna personen. Ogifta och gifta kvinnor var omyndiga och hade sina fäder eller män som förmyndare. Änkor var myndiga men miste sin myndighet om de gifte om sig. Det finns dock exempel på ogifta kvinnor som, genom att ange särskilda skäl, kunde bli myndiga före 1800-talet. Undantag från lagen var en möjlig väg, om än sällsynt, till självbestämmande.

I 1734 års lag fastställdes ogifta kvinnors omyndighet i text. Ärvidabalken lydde: »Mö, av hvad ålder hon vara må, stånde under förmynderskap« (19 kap. 2 §). Kungen kunde efter en omfattande ansökningsprocedur ge dispens från lagen, men de myndigförklarade kvinnorna fick inte samma rättigheter som de fullmyndiga änkorna. Kungamaktens befogenhet var länge underförstådd och bekräftades i skrift först 1810, då kvinnors omyndighet för första gången debatterades i ständsriksdagen. Fram till 1800-talet hade man alltså resonerat på olika sätt när det gällde vilka som kunde bli myndiga och när. För män var det bara en fråga om mognad, och åldersgränsen för den hade alltså justerats uppåt i slutet av den svenska stormaktstiden. För kvinnor gällde det att ha överlevt sin man för att själv få bestämma över sina tillgångar. Var man ogift fanns det vissa kryphål, medan en gift kvinna aldrig hade möjlighet att vara myndig så länge äktenskapet varade. Där var mannens målsmanskap obetingat.

Införandet av en myndighetsålder för kvinnor genomfördes etappvis. Under 1800-talets andra hälft förändrades den aktuella lagstiftningen för ogifta kvinnor vid tre tillfällen. En kvinnlig myndighetsålder vid 25 år infördes 1858, men förutsatte anmälan till domstol. Villkoret om domslut avskaffades 1863; ogifta kvinnor

blev därmed myndiga på 25-årsdagen men kunde nu ansöka om att bli omyndiga. 1884 fick de samma myndighetsålder som männen, 21 år, men kvinnorna blev åter omyndiga om de gifte sig. Giftna kvinnor blev myndiga först 1921, med undantag för ingångna äktenskap. Redan giftna kvinnor fick rå sig själva först på 1950-talet. Allt detta reser en del frågor. Hur såg man på ålder och mognad förr? Hur resonerade lagstiftarna när de gick från en uppfattning om myndighet grundad i kön och civilstånd till en uppfattning som så småningom skulle utmynna i en generell myndighetsålder?

Åldersgräns för dispensansökan?

På 1800-talet blev åldern allt viktigare för myndighet. Frågan om kvinnor skulle få en myndighetsålder debatterades också flitigt under hela århundradet, och den väcktes redan vid den så kallade revolutionsriksdagen 1809–10, när Sverige fick en ny grundlag. Förslaget gick ut på att det borde införas en åldersgräns vid 30 år för att söka dispens från lagen om omyndighet för ogift kvinna. Myndighetsåldern för änkor borde samtidigt höjas till minst 21 år – mannens myndighetsålder – eftersom rådande lag gav möjlighet för en gift kvinna att bli myndig från 15 år om mannen avled. I bakgrunden anas att det är synen på mognad som är under förändring, eftersom motivet sades vara att unga kvinnor som fick sköta sin ekonomi riskerade att falla offer för bedragare och att änkan av rättviseskäl inte borde bli myndig före mannen.

Men alla höll inte med. Att råka ut för bedragare var inte könsrelaterat, menade de som pläderade för en oförändrad lag. Det var tillräckligt orättvist att kvinnor inte hade någon myndighetsålder överhuvudtaget, och denna orättvisa mildrades något av att de kunde ansöka om undantag från lagen – vid vilken ålder de ville. En änka hade rätt att bli myndig före det egna könets myndighetsgräns på grund av tidigare mognad, menade de, med stöd ur Bibeln: Holofernes hade väl tämligen långt skägg när han uppoffrades åt listen och Laban var väl inte någon yngling när han miste en stor del av sin fårhjord? Var det verkligen värdigt lagstiftarna att

förfördela ett kön »som varit vår barndoms vårdnad, ungdoms glädje, mandoms lättning och ålderdomens stöd«? Ingen förändring skedde dock. Ständerna enades om att överlämna dispensärenden för ogifta kvinnor till Kungl. Maj:t, vilket nu också skrevs in i lagen.

Ogift kvinna myndig - går det an?

Likafullt hade tanken på att också kvinnor skulle få en myndighetsålder nu formulerats. Men vilken? Och för vilka kvinnor? Diskussionerna i riksdagen de närmaste femtio åren visar att synen på mognad och när den inträdde var mycket godtycklig. Å ena sidan motiverades en åldersgräns oftast med att en viss mognad måste ha infunnit sig, å den andra stod kön oftast i vägen för att vinna denna mognad. Men så även civilstånd. Det är tydligt att olika synsätt började stötas mot varandra. När ålder och mognad blev allt viktigare började lagstiftarna få svårt att motivera att änkor sågs som mogna att sköta sig själva oavsett ålder, utan att någon egentligen visste hur denna lag en gång hade uppkommit.

Första gången ett förslag om att införa en myndighetsålder för kvinnor lades fram var 1815 och åldersgränsen sattes då till 30 år. Ogifta kvinnor skulle enligt förslaget bli myndiga utan förbehåll och ansökningar. Detta motiverades med att kvinnor, liksom män, borde ha rätt till en myndighetsålder. Men i debatten låg det tyngsta skälet i den åtskillnad som lagen gjorde mellan ogifta kvinnor och änkor. De båda civilstånden ställdes mot varandra: Vilka var mest lämpade att sköta den egna ekonomin? Många änkor vanvårdade sitt gods medan många ogifta kvinnor i mogen ålder klarade av att disponera sina egendomar utan förmyndare. Så varför denna skillnad i lagen?

Denna inkonsekvens förvånade allt fler lagstiftare under 1800-talet. Någon förändring i lagstiftningen beträffande kvinnors myndighet hade ännu inte skett i mitten av 1840-talet när en riksdagsman sammanfattade de motsägelsefulla budskapen i gällande lag på följande sätt: en man ansågs på inga villkor ha förmåga att

Det var skillnad på de olika ståndens ställningstagande i början och i slutet av den undersökta perioden. Under riksdagen 1809-10 pläderade ett samstämmigt adelsstånd för rättvisa för kvinnan och prästståndet öppnade för lokala beslut, medan främst bonde- och borgarståndet höll emot. I den sista riksdagsdebatten 1862-63 rådde helt omvända förhållanden mellan stånden och bonde- och borgarståndet drev på för en kvinnlig myndighetsålder. Litografi av O. A. Mankell och Gustave Janet, ur *Ny Illustrerad Tidning* (NMA.0041490).

sköta sin egendom och handla efter eget omdöme förrän han uppnått 21 år, kvinnan däremot kunde få möjlighet till det redan vid 15 år – eller aldrig under hela sin livstid. Av rättviseskäl borde samma rättigheter gälla för båda könen, ansåg en växande skara riksdagsmän. Men männens myndighetsålder, 21 år, nämndes aldrig explicit som möjlig för kvinnorna, där förslagen i stället varierar mellan 25 och 40 år, eller bara »mogen ålder«.

Ett nytt förslag om myndighet för ogifta kvinnor – denna gång vid 25 år – hade förvisso lagts fram 1826 utan att antas. Carl Jonas Love Almqvists roman *Det går an* hade därtill kommit ut 1839 och tydligt illustrerat behovet av en myndighetsålder för kvinnor. Huvudpersonen Sara Videbeck vill inte underkasta sig någon man med några äktenskapliga löften utan stå fri att försörja sig själv som egen företagare och leva jämställt med mannen så länge kärleken varar. Almqvist skapade en intensiv debatt och motståndet mot idéerna om »den fria kvinnan« var massivt och högljutt. Men allt fler stödde också tanken på att även kvinnor skulle kunna bli myndiga vid en viss ålder.

Från och med 1840-talet återkom frågan om kvinnors myndighet i varje riksdag. Liberalismen hade vunnit mark och det politiska klimatet var radikalare. Vid den riksdag som ständerna kallades till vid Karl XIV Johans död 1844 beslutades om lika arvsrätt mellan kvinnor och män, vilket inom kort skulle följas av en näringsfrihetsreform för ogifta kvinnor, änkor och fränskilda, som nu fick rätt att arbeta inom hantverk och handel, och de första stegen mot jämställdhet mellan könen i lagen var därmed tagna. Men i praktiken krävdes myndighet för att nyttja de nya rättigheterna. Ett förslag om att införa en kvinnlig myndighetsålder vid 25 år lämnades då återigen in, och följdes av intensiva debatter. Men föreställningar om könets olikheter stod fortfarande i vägen för en generell myndighetsålder för kvinnor.

För många undantag från lagen?

I skuggan av revolutionsstämningarna ute i Europa i slutet av 1840-talet fortsatte debatten om huruvida Sverige skulle införa en myndighetsålder för kvinnor. Men nu trängde sig sociala omvälvningar och mer praktiska omständigheter in i förgrunden. Befolkningen ökade, antalet äktenskap gick ned och gruppen ogifta kvinnor blev allt större: 1855 utgjorde dessa kvinnor nästan hälften av alla kvinnor över 15 år, i städerna ännu mer. Allt detta ligger i linje med att antalet ansökningar om myndighetsdispens till Kungl. Maj:t hade ökat kraftigt efter 1820. Enbart under år 1850 inkom drygt 160 stycken. Detta avspeglades i ständernas debatt.

Två huvudlinjer återkom i dessa debatter. Ogifta kvinnor borde bli myndiga vid viss ålder; en myndighetsålder för kvinnor borde därför bli fastställd i lag. Men de som inte ville se en så snabb förändring förordade i stället lättnader i dispensansökningsförfarandet så att Kungl. Maj:t, som ändå bara sällan gav avslag, skulle slippa besvären. Byråkratin och kostnaderna borde slopas. I stället kunde lokala domare få ta hand om myndighetsansökningarna.

Argumenten för en utvidgad dispensrätt till lokala domstolar hade hörts redan under 1809–10 års riksdag men återkom nu i debatten. Utöver det gjordes jämförelser med andra länder som länge tillåtit myndighet för ogifta kvinnor. Ett sådant land var exempelvis England, där endast gifta kvinnor var omyndiga. I Norge hade lagen ändrats 1845 så att norska kvinnor fick en myndighetsålder. Könens likheter betonades allt oftare. Kvinnorna kunde tävla med männen både i lärdom och med spade, menade riksständen, och man räknade upp kända kvinnliga drottningar och författare. Somliga menade även att kvinnornas själsegenskaper och förmåga att driva ett gods vida översteg mannens. Flera anmärkte att det fanns kvinnor som aldrig skulle komma att gifta sig – skulle dessa kvinnor ha missat ändamålet med sin tillvaro? Dessutom var alltså dispensförfarandet krångligt och dyrt.

Mot en kvinnlig myndighetsålder

Den gängse praktiken med undantag från lagen blandades nu med synsättet att ålder också borde avgöra myndighet. Under 1850-talet gav riksstånden kvinnor som hade fyllt 30 år och önskade bli myndiga möjligheten att kunna ansöka om detta hos sin lokala domstol i stället för att besvara Kungl. Maj:t. Det påpekades att lagen var föråldrad och att det skulle vara statsekonomiskt lönsamt om kvinnorna blev myndiga. Men en successiv förändring förespråkades framför en brådstörtad, eftersom det var en alltför genomgripande förändring att låta kvinnor bli myndiga vid en viss ålder. Kvinnor föreslogs därför bli myndiga först efter ansökan och när sockenstämman kunde intyga hennes intellektuella mognad.

Detta förslag beviljades inte av Kungl. Maj:t. Men frågan var angelägen och diskuterades ivrigt i samtiden. Fredrika Bremer publicerade ett viktigt inlägg i kampen för kvinnors myndighet 1856: *Hertha, eller en själs historia*. Romanen var både en politisk stridskrift och ett socialt dokument över den samtida situationen. Den krävde frihet för kvinnor på många områden, som giftomannarättens avskaffande och fler förvärvs- och utbildningsmöjligheter för kvinnor. Men den innehåller också ett avsnitt där huvudpersonen Hertha i ett rollspel vänder sig till kung Oscar I och håller ett passionerat tal för kvinnors rätt och behov av att bli myndiga. Bremer låter Hertha visa hur absurt det är att hon inte får bestämma över sig själv och sitt modersarv, men ser också till att huvudpersonen föreslår konkreta reformkrav.

Ett halvår senare lämnade Kungl. Maj:t själv in en proposition till riksdagen om att ogifta kvinnor utan restriktioner skulle bli myndiga vid en viss ålder. Nu medgav lagutskottet att civilisationens gång gjorde att man inte längre kunde hålla kvar vid den gamla lagen. Rätten till myndighet var gammal i de flesta andra europeiska länder, och trots att de skandinaviska länderna länge haft andra villkor så hade nu även grannländerna öppnat dörren för kvinnlig myndighet. Många riksstånd höll med och försvarade kvinnors rätt till självbestämmande och hänvisade till den sociala och industriella utvecklingen som fordrade nya lagar och yrkes-

Att kvinnor av rättviseskäl borde få en myndighetsålder precis som männen var ett återkommande argument, men ingen pläderade för att det skulle vara samma ålder. Snarare var det principen om att införa en åldersgräns som var viktig, vilket speglas i att ständigt nya åldersgränser föreslogs när frågan återkom genom decennierna. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0038271).

möjligheter för kvinnor. Motståndarna menade att det vore bättre om de som ville bli myndiga ansökte om det i domstol i stället för att de som ville förbli omyndiga skulle göra det.

Kvinnlig myndighetsålder införs

Kvinnor fick från och med 1858 bli myndiga. Men byråkratin kvarstod, om än på lokal nivå. Ständerna enades efter utdragna debatter om en kompromiss. Ogifta kvinnor hade rätt till myndighet från 25 år om de först gjorde en anmälan till sin lokala domstol. Till dess att anmälan skedde skulle de fortfarande betraktas som omyndiga. Ingick de äktenskap återträdde de i omyndighet. I princip fastställdes här rådande praxis: att kvinnor mot ansökan och intyg kunde bli myndiga. Den praktiska vinsten mot tidigare var att justitierevisionen besparades allt arbete med det växande antalet myndighetsansökningar samt, för kvinnornas del, att processen blev kortare och något billigare. Men skillnaden bestod givetvis främst i att den lagstadgade myndigheten för kvinnor från och med nu kopplades till ålder – åtminstone för de ogifta.

Efter fem år avskaffades kravet på domstolsanmälan och en allmän myndighetsålder för kvinnor infördes i Sverige. Från och med nu blev alla ogifta kvinnor myndiga när de fyllde 25. Önskade de bli omyndiga kunde de dock vända sig till domstol. Det hade tagit drygt 50 år att införa en kvinnlig myndighetsålder, och den omfattade som berörts långt ifrån alla kvinnor, något som skulle dröja ytterligare nästan 100 år. Mot slutet präglades debatten i högre grad än tidigare av ekonomiska motiv och andra grupper av kvinnor ställdes mot varandra. I stället för änkor mot ogifta ställdes nu de rika kvinnorna mot de fattiga. Ett kostsamt formellt hinder, när myndighetsrätten ändå var sanktionerad i lagen, ansågs orimligt och drabbade de fattiga. Motståndet gick antingen ut på att förlänga »övergångsregeln« eller på att kvinnor överhuvudtaget inte borde få bli myndiga. Ännu fanns inga tankar på att gifta kvinnor kunde bli myndiga. Självbestämmandet var exklusivt för kvinnor utan män.

Den godtyckliga åldern

Det var skillnad på de olika ståndens ställningstagande i början och i slutet av den undersökta perioden. Under riksdagen 1809–10 pläderade ett samstämmigt adelsstånd för rättvisa för kvinnan gentemot mannen och änkan. Prästståndet föreslog att dispensrätten skulle flyttas från Kungl. Maj:t till de lokala domstolarna – vilket förverkligades först 1858. Borgarståndet och bondeståndet föreslog däremot skärpta dispenskrav för ogifta kvinnor. I den sista riksdagsdebatten 1862–63 var förhållandena helt annorlunda. Bondeståndet och borgarståndet hade starka ekonomiska skäl att ta bort domstolsanmälan och behövde inte diskutera frågan. Men i de båda andra stånden var motståndet starkt innan adelsståndet till slut biföll och kravet på domstolsanmälan togs bort.

Det är påfallande att åldersfrågan var perifer trots att den fanns med under hela den långa debatten om en myndighetsålder för kvinnor. Att kvinnor av rättviseskäl borde få en myndighetsålder precis som männen var ett återkommande argument, men ingen pläderade för att det skulle vara samma ålder. Snarare var det *principen om att införa en åldersgräns* som var viktig, vilket speglas i att ständigt nya åldersgränser föreslogs när frågan återkom genom decennierna. I vägen för en myndighetsålder för kvinnor stod föreställningar om könen och civilstånd – och inte minst äktenskapet. Betänksamheten hade sin grund i hur man såg på kvinnor och de tankar om karaktär, egenskaper och anvisade platser och sysslor som var förbundna med denna syn. Detta var under en lång tid viktigare än åldern.